

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЛУК'ЯНИХІНА ОЛЕНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 332.142.6

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Спеціальність 08.08.01 – економіка природокористування і охорони навколишнього
середовища

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2002

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Сумському державному університеті
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Балацький Олег Федорович,
Сумський державний університет, професор кафедри управління

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор

Козьменко Сергій Миколайович,
Українська академія банківської справи Національного банку України,
завідувач кафедри управління та зовнішньоекономічної діяльності

кандидат економічних наук

Кавуненко Лідія Пилипівна,
Центр досліджень науково-технічного потенціалу і історії науки ім.
Г.М. Доброва НАН України, заступник директора

Провідна установа: Рада по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України, відділ методології сталого розвитку та екологічної безпеки, м. Київ

Захист відбудеться “20” грудня 2002 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.051.01 в Сумському державному університеті за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, ауд. М-412

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2

Автореферат розісланий “19” листопада 2002 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
Сабадаш В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Об'єктивна та суб'єктивна неузгодженість в діях державних та місцевих органів влади у галузі охорони навколишнього природного середовища обумовили збільшення масштабів екодеструктивного впливу господарської діяльності на довкілля. Об'єктивні причини такого процесу пов'язані з недостатнім правовим та нормативним забезпеченням, суб'єктивні – з відсутністю чіткої координації дій управлінських структур та повільним впровадженням наукових розробок в практику управління.

Покращення екологічної ситуації неможливе без впровадження комплексної системи організаційно-економічних перетворень, які б торкалися різних рівнів управління природокористуванням.

В фундаментальних роботах вітчизняних вчених, зокрема, Андрейцева В.І., Балацького О.Ф., Бистрякова І.К., Борщевського П.П., Веклич О.О., Галушкіної Т.П., Данилишина Б.М., Долішнього М.І., Дорогунцова С.І., Кавуненко Л.П., Ковалю Я.В., Козьменка С.М., Кашенко О.Л., Мельника Л.Г., Міщенко В.С., Мішеніна Є.В., Олійника Я.Б., Паламарчука В.О., Сахаєва В.П., Стадницького Ю.І., Степанова В.М., Трегобчука В.М., Туниці Ю.Ю., Харічкова С.К., Чупіса А.В., Царенка О.М., Шевчука В.Я. та інших, досить ґрунтовно досліджені питання теорії та методології формування системи економічних відносин в галузі природокористування, запропоновані теоретичні та науково-методичні підходи до вирішення основних проблем охорони навколишнього середовища. Знайшли своє вирішення такі практичні питання як впровадження системи платежів за забруднення навколишнього середовища, формування екологічних фондів, екологічного страхування. Розроблені основні положення економічного механізму управління природокористуванням.

Разом з тим, в умовах трансформації економічних відносин, вдосконалення та адаптації до них системи управління суспільним виробництвом, об'єктивно виникає потреба у вдосконаленні методів фінансового забезпечення природоохоронної діяльності, у формуванні адекватних і ефективних економічних механізмів управління природокористуванням та охороною навколишнього природного середовища.

З огляду на вищесказане, актуальність теми дисертаційного дослідження полягає в об'єктивній необхідності подальшого удосконалення існуючої в Україні системи управління природокористуванням на різних ієрархічних рівнях – національному, територіальному (регіональному, місцевому, локальному).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика дисертаційного дослідження входить до державних, регіональних і галузевих наукових програм і тем: Програми Наукової ради НАН України “Розробка наукових основ сталого розвитку в Україні”; “Основних напрямків державної політики в сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів і ядерної безпеки”. Дисертаційна робота виконувалась у відповідності з тематикою науково-дослідних робіт Сумського державного університету за період 1995-2002 рр., зокрема, Фундаментальною темою “Розробка економічного механізму захисту населення України, постраждалого від Чорнобильської катастрофи” (№ держ. реєстрації 0199U002224); Фундаментальною темою “Теоретичне обґрунтування економічного механізму соціального захисту населення, яке постраждало від забруднення навколишнього середовища” (фінансується ДКУНТ, реєстр. Номер 47.01.04 д/б – 97-98рр.).

Викладені в дисертаційній роботі теоретичні положення, наукові результати та

висновки використані при виконанні НДР в Сумському обласному Відділенні Української Екологічної Академії наук, в тому числі:

- “Аналіз діючої системи плати за забруднення навколишнього природного середовища (НПС) та розробка пропозицій щодо подальших напрямків її вдосконалення. Методика щодо індексації плати за забруднення НПС” (№ держ. реєстрації 0196U001635);
- “Розробка цільової комплексної програми охорони навколишнього природного середовища Сумської обл. на період до 2000 р.” (№ держ. реєстрації 0196U001636);
- Бюджетна та інвестиційна політика в сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування (№ держ. реєстрації 0196U005439).
- Розробка рекомендацій по впровадженню міжнародних стандартів серії ISO 14000 на ВАТ “Сумхімпром”. (№ держ. реєстрації 0101U001773).

Дисертант брала участь у виконанні цих тем і підготовці відповідних звітів як співавтор.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розвиток теоретичних та методичних положень щодо вдосконалення існуючих систем екологічного управління територією шляхом узгодження інтересів суб'єктів управління різних ієрархічних рівнів. Відповідно до поставленої мети були визначені такі задачі:

- проаналізувати та узагальнити теоретико-методичні підходи до формування системи екологічного управління в Україні;
- проаналізувати науково-методичні підходи до визначення економічної сутності понять “екологічне управління” та “екологічний менеджмент”;
- дослідити особливості еколого-економічного програмування як інструменту вдосконалення екологічного управління на різних ієрархічних рівнях;
- проаналізувати та систематизувати дієвість систем екологічного менеджменту на промисловому підприємстві як основному елементі при побудові територіальної системи управління;
- визначити основні принципи та напрямки удосконалення територіальної системи управління природокористуванням;
- визначити науково-методичні підходи до вдосконалення методів фінансового забезпечення природоохоронної діяльності з метою узгодження інтересів суб'єктів екологічного управління різних ієрархічних рівнів.

Предмет і об'єкт дослідження. *Предметом* дослідження є еколого-економічні відносини, що виникають у сфері природокористування між суб'єктами управління різних ієрархічних рівнів.

Об'єктом дослідження є системи екологічного управління на територіальному рівні.

Методи дослідження. Теоретико-методичну основу дисертаційного дослідження склали наукові концепції та положення економіки природокористування і охорони навколишнього природного середовища, теорії менеджменту та екологічного управління, загальної теорії систем.

Для вирішення поставлених задач у дисертації використовувались загальнонаукові і спеціальні методи наукових досліджень, зокрема: статистичний і порівняльний аналіз – при дослідженні основних напрямків формування нової екологічної політики в Україні та вивченні зарубіжного і вітчизняного досвіду управління природоохоронною діяльністю; методи аналізу ієрархії – при аналізі існуючих уявлень про системи та їх елементи, визначенні особливостей систем управління з метою їх відображення в екологічній сфері; абстрактно-логічний – при обґрунтуванні розбіжностей у термінах “екологічне управління” та “екологічний менеджмент”; системно-структурного аналізу – при аналізі еколого-економічних проблем розробки комплексної екологічної програми Сумської області та формування систем екологічного менеджменту на промислових підприємствах Сумської області; при визначенні основних принципів розвитку територіальної системи

управління природокористуванням; факторний – при розробці структури екологічного трасту, а також джерел фінансування його діяльності; розрахунково-аналітичний, економіко-математичний – при обґрунтуванні ефективності впровадження екологічних послуг (екострахування та екоаудит) на рівні території, а також при аналізі показників природоохоронної діяльності промислових підприємств Сумської області.

У дослідженні було використано законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України щодо охорони навколишнього природного середовища, офіційні матеріали Держкомстатистики України і Сумського обласного та міських управлінь статистики з питань розвитку екологічних та економічних аспектів державної політики; монографії та науково-аналітичні статті вітчизняних та зарубіжних авторів, інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях.

Наукова новизна одержаних результатів:

- вперше визначена економічна сутність понять “екологічне управління”, яке в дисертаційній роботі трактується як загальне, та “екологічний менеджмент”, яке слід розглядати як підпорядковане першому;
- вперше запропоновано економічний механізм перерозподілу фінансових коштів природокористування між підприємствами, який передбачає використання “екооблігацій” та “векселів за екологічні послуги”;
- вперше розроблено науково-методичні підходи до створення екологічного трасту з метою узгодження інтересів суб'єктів екологічного управління різних ієрархічних рівнів;
- дістали подальшого розвитку методи узгодження еколого-економічних інтересів суб'єктів екологічного управління різних ієрархічних рівнів, які полягають в виявленні та усуненні протиріч між загальнодержавними цілями та практичними прагненнями підприємств та підприємців;
- на засадах системного підходу дістали подальшого розвитку теоретичні та методичні положення організації екологічного управління на основі впровадження нового фінансового механізму забезпечення природоохоронної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані в роботі методичні рекомендації дають змогу забезпечити формування нових напрямків удосконалення системи управління природокористуванням на основі впровадження: міжнародних стандартів серії ISO 14000; екологічного аудиту; екологічного страхування; формування екологічного трасту; комплексної системи фінансового забезпечення виконання функцій управління на різних ієрархічних рівнях, яка дозволяє зацікавити економічно підприємства території до реалізації ефективної природоохоронної діяльності.

У практичній діяльності може застосовуватися запропонований механізм фінансового забезпечення екологічних програм території, який дозволяє акумулювати і перерозподіляти кошти між підприємствами і використовувати їх на природоохоронні заходи з максимальною ефективністю як для підприємства, так і для регіону в цілому. Розроблені методичні підходи та практичні рекомендації щодо створення еколого-економічного механізму можуть бути використані для узгодження інтересів екологічного управління територією і систем екологічного менеджменту окремих підприємств.

Матеріали дисертаційної роботи використані у підготовці навчального посібника “Курс лекцій з екології” для слухачів семінару “Екологія”, організованого згідно з Розпорядженням голови Сумської облдержадміністрації від 21.08.2000 р. №274.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, наведені в дисертаційній роботі, отримані автором особисто. У роботі 2 за списком опублікованих праць автором

сформульовані методичні підходи до визначення розмірів внесків підприємств-забруднювачів до страхового екологічного фонду.

У роботі 5 за списком опублікованих праць особисто автором визначені поняття “екологічне управління” та “екологічний менеджмент” та відмінності між ними; сформульовані основні переваги та недоліки систем екологічного менеджменту.

У роботі 6 за списком опублікованих праць особисто автором досліджено засоби і методи екологічного менеджменту.

У роботі 10 за списком опублікованих праць особисто автором запропоновано методичні підходи до врахування територіальних збиткоутворюючих факторів соціоекологічного ризику.

У роботі 11 за списком опублікованих праць особисто автором запропоновано методичні підходи до проведення еколого-економічного аудиту при реалізації політики екологічного страхування.

У спільних публікаціях автором використані результати власних досліджень згідно з темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Наукові результати, приведені в дисертаційній роботі та одноособових публікаціях, отримані автором особисто. Основні положення дисертаційної роботи доповідались і обговорювались на наукових та науково-практичних конференціях: Першій та Другій всеросійській конференціях “Теорія і практика екологічного страхування” (Росія, Москва, 1995 р., 1996 р.), Тринадцятій щорічній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми економіки природокористування” (Суми, 1996 р.), Першій всеукраїнській конференції “Теоретичні та прикладні аспекти соціоекології” (Львів, 1996 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції АПК” 24-26 листопада 1999 р., (м. Суми, Україна), Першій всеукраїнській науковій конференції “Екологічний менеджмент у загальній системі управління”, 25 квітня 2001 р. (Суми), XII Міжнародній науково-практичній конференції “Стратегії розвитку економічного потенціалу регіонів: інвестиційні пріоритети та інфраструктура” 9-10 квітня 2002р., Чернівці.

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в 14 друкованих працях, у тому числі 8 статей – в журналах та збірниках наукових праць, 6 – у збірниках матеріалів конференцій загальним обсягом 4,94 д.а., з яких особисто автору належить 4,12 д.а.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 205 найменувань, 2 додатків і містить 2 таблиці та 16 рисунків. Повний обсяг дисертації становить 223 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У першому розділі “Науково-методичні основи удосконалення системи екологічного управління в Україні” висвітлено та узагальнено наукові підходи до визначення принципів, функцій та методів екологічного управління на різних ієрархічних рівнях. Проаналізовано об'єктивні причини, які зумовили низьку ефективність діяльності органів управління у сфері природокористування, а також екологічні, економічні та соціальні наслідки природоохоронної політики в Україні.

Неефективна екологічна політика в Україні значною мірою обумовлена неузгодженістю управлінських рішень у різних сферах економіки, відсутністю практики комплексного урахування еколого-економічних збитків в господарській практиці, наявністю проблем впровадження систем екологічного менеджменту (СЕМ) на промислових підприємствах тощо.

Визначено, що існуючі інструменти екологічного управління в Україні, зокрема, екологічні платежі суттєво знизили свій регулюючий вплив. Фактично частка екоресурсних платежів складає в межах державного бюджету 0,6-0,99% (див. табл.1). Обґрунтовано, що реалізація екологічних програм території і запровадження систем екологічного менеджменту на окремих промислових підприємствах є одними з найважливіших складових державної екологічної політики.

При визначенні ролі та місця природоохоронної політики в загальнодержавній системі пріоритетів доведено, що питання про розвиток екологічного управління має загальнонаціональний характер. Порівняння наборів інструментів захисту інтересів, які використовує кожна з взаємодіючих сторін, зацікавлених у розвитку систем екологічного менеджменту, дозволило дійти висновку про недостатню їх узгодженість і необхідність підпорядкування їх загальній меті.

Таблиця 1

Оцінка екоресурсної частини доходів у бюджеті України

Показники	Державний бюджет		
	1998 р.	2000 р.	2001 р.
Всього доходи, млн. грн.	21101	33433,2	41990,8
в т. ч.:			-
природноресурсні платежі, млн. грн.	560,9	387,2	658,0
- збір за забруднення навколишнього природного середовища, млн. грн.	4,3	13,1	22,7
- рентна плата, млн. грн.	200,6	216,2	485,4
Всього екоресурсні платежі, млн. грн.	765,8	616,5	1166,1
- частка екоресурсних платежів в доходах, %	3,6	1,8	2,7
- те ж без відрахувань за геологорозвідувальні роботи, %	1,9	1,2	1,9
- те ж додатково без рентної плати, %	0,99	0,6	0,74

На територіальному рівні головною метою екологічного управління визначено комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення довкілля всього регіону. Але на практиці підприємства переслідують інші, переважно економічні інтереси. При розв'язанні цього протиріччя було визначено різні точки взаємодії, які мають багатоаспектний характер: між рівнями (регіональним та локальним), між сферами діяльності (екологічною та економічною); між механізмами управління (адміністративним та ринковим).

Систему екологічного менеджменту слід розглядати як складову із трьох відносно відособлених, але разом з тим взаємопов'язаних підсистем: підприємство, територія та економіка в цілому. Такий підхід дозволяє виокремити три ієрархічні рівні управління та виявити еколого-економічні протиріччя, що виникають між ними. Якщо розглядати управління територією як досягнення збалансованих суспільних, екологічних, економічних, виробничих відносин, то система територіального екологічного менеджменту повинна бути спрямована на формування принципово нової державної екологічної політики виходячи з пріоритетів та цілей екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку. Необхідно знаходити нові форми управління розвитком продуктивних сил, а також формувати ефективні регулятори екологічної орієнтації економіки.

На основі вивчення досвіду урядових, наукових та інших організацій, як розвинутих країн, так і країн з перехідною економікою, було зроблено висновок, що найбільш обґрунтованим методом вирішення таких протиріч є системний підхід. Виходячи з положень загальної теорії систем, у сфері управління, поряд із початковою постановкою

загальної мети, визначено необхідність врахування зворотного зв'язку, тобто застосування методу циклічності як інтегрування дедуктивного та індуктивного методів.

У другому розділі “Програмно-цільові підходи до удосконалення систем екоменеджменту в рамках територіального управління” досліджено економічний механізм екологічного управління територією.

З огляду на важливість поняттєво-термінологічного апарату в науковій практиці, у дисертаційній роботі пропонується власне визначення понять “екологічне управління” та “екологічний менеджмент”.

Екологічне управління – процес постійного впливу суб'єктів управління (державні органи, економічні суб'єкти, громадськість) на об'єкти управління (особистість, колектив, технологічний процес, підприємство, територіальні одиниці, держава), спрямований, головним чином, на дотримання вимог природоохоронного законодавства, розробку та реалізацію екологічних цілей, проектів та програм для досягнення оптимальних соціо-екологічних результатів при мінімізації економічних витрат.

Екологічний менеджмент – сукупність принципів, форм, методів, прийомів та засобів управління виробництвом та виробничим персоналом підприємства з метою досягнення високої еколого-економічної ефективності виробництва.

В дисертації визначено особливості екологічного програмування, зокрема, розробка та впровадження комплексних цільових програм як ефективного інструменту екологічного управління. Екологічне програмування розглядається, з одного боку, як система державного забезпечення програм національного розвитку, а з іншого – як система розробки таких програм методами моделювання. Управління екологічною програмою визначається як процес вирішення екологічних і соціально-економічних проблем протягом тривалого проміжку часу, шляхом організації ресурсів і їх упорядкованого застосування для вирішення даної проблеми.

На рис. 1 зображено процес управління в системі “екологічна програма території”.

Рис. 1. Схема процесу управління в системі “екологічна програма території”

Схема охоплює п'ять головних фаз процесу управління, який має циклічний характер:

- а) аналіз проблеми та її рішень: вивчення і докладне визначення проблеми; розгляд різних варіантів рішень;
- б) планування загальної політики та програми: визначення головних завдань програми та підготовка плану програми;
- в) планування управління: визначення шляхів, методів та особливостей реалізації програми;
- г) забезпечення: підготовка та організація ресурсів, необхідних для реалізації програми;
- д) реалізація програми: забезпечення товарів і (або) послуг за контрольованих умов.

В системі територіального управління необхідно враховувати зовнішні обмеження, які впливають на всі компоненти системи. Внутрішні обмеження системи визначаються її станом і сприяють або заважають проведенню змін і впливають на процес управління. Прикладами внутрішнього обмеження є наявність або відсутність інформації, на якій повинен ґрунтуватися аналіз, та її якість; кількість і якість персоналу, задіяного при реалізації програми, позитивне чи негативне відношення до змін, звичних методів роботи, наявність організаційних структур і інші фактори, пов'язані зі стійким станом системи. Як зовнішні, так і внутрішні обмеження повинні або прийматися такими, якими вони є, або згодом змінюватися.

На рис. 2 представлена схема програмно-цільового управління розробкою та реалізацією екологічної програми території. Аналіз і розробка гіпотез програми для вирішення проблеми відіграють визначальну роль на етапі її планування. Інформація про масштаб проблеми і поширення можливих факторів впливу на стан довкілля, а також про характер, ефективність і відносну вартість наявних методів її вирішення складають основу, з якої можна почати планування загальної політики та програми.

Різні етапи цього процесу перекривають один одне, так що кожен починається перш ніж завершується попередній. Значення такого перекривання полягає в тому, що воно сприяє безперервності роботи і дозволяє підтримувати потік інформації між послідовними етапами. Крім взаємодій, зображених двосторонніми стрілками, існує також безліч зворотних зв'язків і можливе циклічне повернення від більш пізніх до більш ранніх етапів.

У роботі проведено аналіз основних еколого-економічних показників, розрахованих по Сумській області, який виявляє негативну тенденцію в екологічній обстановці регіону та дозволяє визначити пріоритетні напрямки здійснення природоохоронних заходів.

Вдосконалено методичні підходи до формування систем екологічного менеджменту на промислових підприємствах в умовах перехідного періоду. Зокрема вказується, що впровадження, декларування і сертифікування систем екологічного менеджменту на підприємствах повинно здійснюватись відповідно до вимог міжнародних стандартів, насамперед, ISO 14000. У результаті проведеного аналізу природоохоронної діяльності на промислових підприємствах Сумської області зроблено висновок про відсутність значних позитивних зрушень.

У третьому розділі “Удосконалення системи екологічного управління територією” запропоновані основні принципи формування цілісної системи екологічного управління, яка охоплює всі ієрархічні рівні.

У роботі серед нових, найбільш ефективних, інструментів екологічного управління пропонується до впровадження: системи екологічного менеджменту, що регламентуються стандартами серії ISO 14000, а також екологічний аудит і екологічне страхування.

Визначено, що будь-яке рішення певного суб'єкту еколого-економічної діяльності повинно носити комплексний характер. З одного боку, суб'єкт повинен враховувати народногосподарські інтереси, з іншого – діє за власною стратегією розвитку у ринкових умовах. Створення на підприємстві повноцінної системи управління якістю дозволяє вирішувати протиріччя, що виникають між загальною системою управління, якістю виробництва та системою управління якістю навколишнього середовища. Екологічний менеджмент є частиною цієї системи.

У дисертаційному дослідженні запропоновано створення екологічної компанії, яка функціонує на довірчих засадах – “Екологічного трасту”, який допоможе зняти найсуттєвіші протиріччя, що виникають в системі територіального екологічного управління, відіграючи роль процесора в цій системі, перетворюючи матеріальні, фінансові й інформаційні потоки, що надходять від підприємств, у конкретні результати, що впливають в остаточному підсумку, на всі елементи системи (див. рис. 3).

Виходячи з класичного визначення трасту як механізму, що дозволяє одній особі (засновнику) передати іншій особі (довірчому власнику) пакет довірчої власності для управління в інтересах третьої особи (однієї або декількох), в дисертації під екологічним трастом розуміється організація, що взяла на себе обов'язок управляти коштами або іншою власністю, дорученими їй (державою, фізичними та юридичними особами) з метою запобігання та зменшення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, отримання від цієї діяльності додаткового прибутку, який в свою чергу спрямовується на природоохоронні цілі.

“Екотрасту” довіряється збір екологічних податків, платежів та штрафів, а також рішення щодо перерозподілу сформованого на їх основі екологічного фонду, відповідно до комплексної екологічної програми території. Такий механізм дозволяє використовувати кошти виключно за цільовим призначенням.

З метою підвищення ефективності природоохоронних програм, які фінансуються з “Екотрасту”, запропоновано запровадити пільгове податкове законодавство:

- звільнити від податку на додану вартість фінансові операції “Екотрасту”; доходи

організацій, що знаходяться у власності екологічного трасту;

- виключити з оподатковуваної бази при перерахуванні податку на прибуток засоби, зараховані до трасту.

Екологічний траст має стати своєрідним екологічним центром, до якого надходять фінансові та інформаційні потоки від суб'єктів господарської діяльності усієї території. Така координуюча функція здатна внести певну прозорість та створити надійну базу для комплексного аналізу окремих екологічних питань.

Ключовим питанням відносно працездатності “Екотрасту” є забезпечення фінансування його діяльності. У дисертаційній роботі проаналізовано процес цільового фінансування, який забезпечує виконання територіальної цільової програми. Шляхом групування фінансових надходжень у три блоки, відповідно до напрямків діяльності екологічного трасту, запропоновано створити такі фонди трасту: екологічний, резервний і підприємницький.

Перший з них формується на зразок державних екологічних фондів, які формуються за рахунок платежів за забруднення навколишнього середовища, штрафів за порушення природоохоронного законодавства і таке інше. Але його наповнення в межах трасту доповнюється коштами інших джерел таким чином, щоб у сумі фонд відповідав бюджету комплексної програми. Можливий перелив коштів з підприємницького фонду.

Головна економічна сутність екологічного трасту полягає в накопиченні коштів у резервному фонді. Це надає можливість зменшити ризик нестачі фінансування екологічних програм території у майбутньому. Для екологічного і підприємницького фондів екологічного трасту поряд з функцією заощадження до пріоритетних мають бути віднесені такі витрати, які б дозволили найбільшою мірою задовольнити основні цільові настанови цих підрозділів, відбиті в їх назвах. Але на пріоритетні екологічні програми, визначені законодавчими та виконавчими органами, фінансові кошти повинні виділятися в безумовному порядку.

Таким чином, цільову функцію роботи “Екотрасту” представити як максимізацію загальної суми наявних фінансових коштів екологічного трасту:

$$\text{де} \quad \Phi_{\text{заг}} = (\Phi_{\text{е}} + \Phi_{\text{р}} + \Phi_{\text{п}}) \quad \text{max}; \quad (1)$$

$\Phi_{\text{заг}}$ - загальна сума фінансових коштів екологічного регіонального трасту;

$\Phi_{\text{р}}$ - розмір резервного фонду;

$\Phi_{\text{е}}$ - розмір екологічного фонду;

$\Phi_{\text{п}}$ - розмір підприємницького фонду.

Обмеження:

$$\Phi_{\text{е}} \leq B_{\text{п}}, \quad (2)$$

де

$B_{\text{п}}$ - бюджет екологічної програми території.

В сучасних умовах багато підприємств не мають у своєму розпорядженні коштів на природоохоронну діяльність, що позначається на екологічному стані території в цілому. Для вирішення цієї проблеми у роботі запропоновано здійснювати через екологічний траст-торгівлю екооблігаціями і векселями за екопослуги з метою перерозподілу фінансових коштів між підприємствами-забруднювачами навколишнього середовища. При цьому зазначається, що при продажу екооблігацій та векселів за екологічні послуги необхідно дотримуватись балансу, для того щоб екологічний траст не став

використовувати кошти, призначені для цільового використання. При цьому сума, виручена від продажу облігацій, повинна перевищувати суму, на яку отримані векселі.

ВИСНОВКИ

1. В дисертації визначено об'єктивні причини, які зумовлюють недостатньо ефективну діяльність органів управління у сфері природокористування в Україні, що виникають на різних ієрархічних рівнях національної природоохоронної політики. Зазначено, що однією з причин низької ефективності процесів природокористування на вітчизняних підприємствах виступають недоліки в їх організаційних структурах. Для приведення структур управління цих підприємств у відповідність з основними положеннями ISO 14000, рекомендовано підвищити організаційний статус підрозділів природоохоронної спрямованості на цих підприємствах.
2. На основі визначення економічної сутності понять “екологічне управління” та “екологічний менеджмент” у дисертаційному дослідженні, з метою уникнення протиріч, пов'язаних з використанням цих термінів, запропоновано під екологічним управлінням розуміти безперервний процес впливу суб'єктів управління на об'єкти управління, спрямований, головним чином, на дотримання вимог природоохоронного законодавства, розробку та реалізацію екологічних цілей, проектів та програм для досягнення оптимальних соціо-екологічних результатів при мінімізації економічних витрат; під екологічним менеджментом, – сукупність принципів, форм, методів, прийомів та засобів

управління виробництвом та виробничим персоналом підприємства з метою досягнення високої еколого-економічної ефективності виробництва. Таким чином, термін “екологічний менеджмент” є підпорядкованим терміну “екологічне управління”.

3. Наведені в дисертації теоретичні та науково-методичні положення системного підходу до організації екологічного управління, на основі створення цілісного фінансового механізму забезпечення природоохоронних функцій на різних ієрархічних рівнях, дозволяють створити умови для формування нових напрямів удосконалення системи управління природокористуванням, насамперед, впровадження на українських підприємствах міжнародних стандартів серії ISO 14000.
4. Розроблені в дисертаційному дослідженні принципи та науково обґрунтовані напрямки вдосконалення територіальних систем управління природокористуванням дозволяють побудувати комплексну систему фінансового забезпечення природоохоронних заходів, шляхом економічного стимулювання підприємств до реалізації ефективної діяльності в екологічній сфері.
5. Розроблені в дисертації науково-методичні підходи до створення екологічного трасту дозволяють узгодити еколого-економічні інтереси суб'єктів екологічного управління різних ієрархічних рівнів, шляхом усунення протиріч між загальнодержавними цілями та практичними прагненнями окремих підприємств.
6. В дисертації запропоновано механізм перерозподілу фінансових коштів між підприємствами заданої території за допомогою використання “екооблігацій” та “векселів за екологічні послуги”, який дозволяє акумулювати та спрямовувати кошти на проведення природоохоронних заходів з максимальною ефективністю як для підприємства, так і для території в цілому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографічні видання:

1. Лук'янихіна О. А. Передумови впровадження екологічного страхування в Україні // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Економіка і охорона природи – ресурсо-енергозбереження / За ред. О.Ф. Балацького. Книга 4. - Суми: Джерело, 2000 – С. 55-60 (0,35 д.а.).

Статті в наукових фахових журналах і збірниках:

2. Телиженко А.М., Лук'янихіна Е.А., Темченко М.Г. Методические подходы к определению размеров взносов предприятий - загрязнителей в страховой экологический фонд // Вісник Сумського держ. університету. – 1995. - №4. – С. 111-116 (0,5 д.а.; 0,3 д.а. особисто).
3. Лук'янихіна Е.А. Прогнозирование природоохранных фондов как функция планирования экологического менеджмента // Экологическая экономика и управление. – Сумы: ИПП “Мрія-1 ЛТД”, 1997. - Т. 3: Проблемы охраны окружающей среды при производстве и применении минеральных удобрений из североафриканских фосфоритов. – С. 36-45 (0,45 д.а.).
4. Лук'янихіна Е.А. Методические основы формирования региональных целевых комплексных программ охраны окружающей природной среды // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. – 1998. - №3(11). – С. 120-127 (0,5 д.а.).
5. Балацький О., Лук'янихін В., Лук'янихіна О. Екологічний менеджмент: проблеми та перспективи становлення та розвитку // Економіка України. – 2000. - №5. -С. 68-73 (0,6 д.а.; 0,3 д.а. особисто).
6. Лук'янихін В.А., Лук'янихіна Е.А. Средства и методы экологического менеджмента // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: Економіка та менеджмент. – 2001. - №2. – С. 159 – 162 (0,35 д.а.; 0,3 д.а. особисто).

7. Лук'янихіна О.А. Екологічний менеджмент як інструмент сталого розвитку та техногенної безпеки суспільства // Вісник Харківського ін-ту соціального прогресу. Серія: Екологія, техногенна безпека і соціальний прогрес. – 2002. – Вип.1(2). – С. 149-155 (0,3 д.а.).
8. Лук'янихіна Е.А. Совершенствование системы экологического управления на региональном уровне // Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. – 2002. - №10(40).-С. 158-163 (0,35 д.а.).

Матеріали і тези конференцій.

9. Лук'янихіна Е.А. Методологические аспекты оценки риска залповых загрязнений техногенного характера // Труды Первой всероссийской конф. “Теория и практика экологического страхования”. – М.: Институт проблем рынка РАН, 1995. – С.73-74 (0,2 д.а.).
10. Теліженко О.М., Лук'янихіна О.А., Лук'янихін В.О. Методичні підходи до врахування територіальних збиткоутворюючих факторів соціоекологічного ризику // Питання соціоекології. Т. 2.: Матеріали Першої всеукраїнської конф. “Теоретичні та прикладні аспекти соціоекології” / За редакцією Г.О. Бачинського. – Львів, ВНТЛ, 1996. – С. 189-191 (0,2 д.а.; 0,07 д.а. особисто).
11. Лук'янихін В.А., Лук'янихіна Е.А. Методические подходы к проведению эколого-экономического аудита при реализации политики экострахования // Труды Второй всероссийской конф. “Теория и практика экологического страхования”. – Москва, 1996. – С. 69-72 (0,44 д.а.; 0,3 д.а.- особисто).
12. Лук'янихіна О.А. Розробка екологічної політики організації – невід'ємна складова системи екологічного менеджменту // Екологічність продукції АПК: економіка та технологія: В 2 т. / Зб. статей за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. “Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції АПК” 24-26 листопада 1999 р., м. Суми, Україна. – Т. 2. - Суми: Вид-во “Козацький вал”, 1999. - С. 277-284 (0,4 д.а.).
13. Лук'янихіна Е.А. Принципы и инструменты экологического менеджмента на промышленном предприятии // Тези Першої всеукр. наук. конф. “Екологічний менеджмент у загальній системі управління”, 25 квітня 2001 р. – Суми: Вид-во СумДУ, 2001. – С. 143-147 (0,1 д.а.).
14. Лук'янихіна О.А. Екологічна стратегія розвитку економічного потенціалу регіону // Вісник Чернівецького торг.- економічного ін-ту КНТЕУ / Збірка наук. праць за матеріалами XII Міжнар. наук.-практ. конф. 9-10 квітня 2002р., Чернівці. Вип. II: Економічні науки: У 2-х ч. – Чернівці: АНТЛТд, 2002. – Ч.1. – С. 395-398 (0,2 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Лук'янихіна О.А. – Екологічний менеджмент в системі територіального управління. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.08.01 – економіка природокористування і охорони навколишнього середовища. – Сумський державний університет, Суми, 2002.

Дисертація присвячена розвитку теоретичних та методичних положень щодо вдосконалення системи територіального управління у розрізі впровадження екологічного менеджменту та розробці еколого-економічного механізму узгодження інтересів систем екологічного управління різних ієрархічних рівнів.

У дисертації проаналізовано та узагальнено теоретичні основи формування системи екологічного управління в Україні. Сформовані методичні підходи до визначення понять “екологічне управління” та “екологічний менеджмент”. Досліджені особливості програмно-цільового підходу як ефективного методу екологічного управління;

проаналізовані та систематизовані системи екологічного менеджменту на промисловому підприємстві. Розроблені науково-методичні основи створення екологічного трасту з метою узгодження інтересів систем екологічного управління різних ієрархічних рівнів. Запропоновано механізм перерозподілу фінансових коштів між підприємствами заданої території за допомогою використання “екооблігацій” та “векселів за екологічні послуги”, який дозволяє спрямовувати кошти на проведення природоохоронних заходів з максимальною ефективністю як для підприємства, так і для території в цілому. Ключові слова: система територіального управління, екологічне управління, система екоменеджменту, екологічна програма території, екологічні послуги, екологічний траст, екооблігація, вексель за екопослуги.

АННОТАЦИЯ

Лукьянихина Е.А. – Экологический менеджмент в системе территориального управления. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.08.01 – экономика природопользования и охраны окружающей среды. – Сумский государственный университет, Сумы, 2002.

Диссертация посвящена развитию теоретических и методических положений по совершенствованию системы территориального управления в разрезе внедрения экологического менеджмента и разработке эколого-экономического механизма согласования интересов систем экологического управления разных иерархических уровней.

В диссертации освещены и обобщены теоретические основы формирования системы экологического управления в Украине. Проанализированы объективные причины, обусловившие недостаточно эффективную деятельность органов управления в сфере природопользования, а также экологические, экономические и социальные проблемы природоохранной политики в Украине.

Исследования проведены на основе системного подхода, с использованием принципов обратной связи, а также других положений общей теории систем.

В диссертационной работе сформированы методические подходы к определению понятий “экологическое управление” и “экологический менеджмент”, сравнение которых проведено по таким характерным признакам, как объект деятельности, мотивы и рамки деятельности, приоритетность процесса и результата или управления и т.п.

В диссертационном исследовании система экологического менеджмента рассматривается как одна из трех относительно обособленных, но вместе с тем и взаимосвязанных подсистем: предприятие, территория и экономика в целом. Такой подход позволяет выделить три иерархических уровня управления и выявить эколого-экономические противоречия, которые возникают между ними.

Управление территорией рассматривается как достижение сбалансированных общественных, экономических, производственных отношений. Экологический менеджмент в системе территориального управления направлен на формирование принципиально новой государственной экологической политики, исходя из приоритетов и целей экологически сбалансированного социально-экономического развития.

Исследованы особенности программно-целевого подхода как инструмента экологического управления; проанализированы и систематизированы системы экологического менеджмента на промышленном предприятии, как основном элементе системы территориального управления, их соответствие международным стандартам ISO 14000. В работе выявлены основные причины низкой эффективности процессов

природопользования на отечественных промышленных предприятиях, а также приведены рекомендации по их устранению.

Сформированы основные принципы совершенствования территориальной системы управления природопользованием, на основании которых проанализированы особенности и подходы к реализации экологических услуг (экострахование и экоаудит).

Разработаны научно-методические основы создания экологического траста с целью согласования интересов субъектов управления природопользованием разных иерархических уровней. Экологический траст рассматривается как организация, которая берет на себя обязательство управлять финансовыми средствами или другой собственностью, которые поручены ей с целью предупреждения и уменьшения вредного воздействия на окружающую природную среду, получение дополнительной прибыли, вовлекаемой в природоохранную деятельность.

Основная сущность такой организационной структуры определена как накопление денежных средств природоохранного назначения. Это предоставит возможность стабилизировать процесс финансирования экологических программ территории.

В связи с тем, что на сегодняшний день у многих предприятий отсутствуют средства на природоохранную деятельность, что сказывается на экологической ситуации территории в целом, для решения этой проблемы в работе предложен механизм торговли экологического траста “экооблигациями” и “векселями за экологические услуги”, с целью перераспределения финансовых средств между загрязнителями заданной территории.

Ключевые слова: система территориального управления, экологическое управление, система экоманеджмента, экологическая программа территории, экологические услуги, экологический траст, экооблигация, вексель за экоуслуги.

SUMMARY

Luk'yanykhina E. A. Ecological management in the system of territorial administration. – Manuscript.

Thesis for Candidate degree of speciality 08.08.01 – Economics of Nature Use and Protection of Environment. – Sumy State University, 2002.

The purpose of the thesis consists in perfecting of aspects of ecological management in the system of territorial administration and development of the ecological economic mechanism of the coordination of interests of the system of ecological management of different hierarchical levels.

In the thesis are analyzed and generalized the theoretical bases of shaping of a system of ecological management in Ukraine. The methodical approaches to definition of concepts “ecological administration” and “ecological management” are generated. Peculiarities of the programming approach as the effective method of ecological management are investigated; systems of ecological management on the industrial enterprises are analyzed and systematized. The scientific-methodical bases of creation of ecological trust are developed. The mechanism of redistribution of means between enterprise of the given territory with the help of use of “ecobonds” and “promissory notes for ecological service” is developed. It allows to direct means for holding of nature protecting steps with maximum effectiveness both for the enterprise and for the territory at whole.

Key Words: system of territorial administration, ecological administration, ecological management system, ecological program of a territory, ecological services, ecological trust, ecobonds, promissory notes for ecological service.